

LILIANA NERUDOVA

VOLBA PARTNERA A MANŽELSKÁ SPOKOJENOST Z POHLEDU TEORIE PODOBNOSTI, TEORIE KOMPLEMENTARITY A MOCENSKÝCH VZTAHŮ V RODINĚ

Anglosaská literatura z oblasti sociologie rodiny věnuje velkou pozornost problematice výběru manželského partnera (mate selection). Svědčí o tom řada výzkumů, zaměřených na zjišťování souvislostí mezi osobními charakteristikami, rodinným zázemím a pozdější vlastní manželskou spokojeností. Výzkumy, konstatující vzájemnou podobnost snoubeneckých, mileneckých a manželských partnerů, teoreticky vycházejí z teorie podobnosti. Platnost této teorie je přibližně od třicátých let tohoto století dokazována ve výzkumech manželské spokojenosti (Termann 1938) a tvoří určitý protipól teorii komplementarity, která za rozhodující moment úspěšnosti při výběru partnera považuje jistým způsobem definovanou protikladnost partnerů. Obě tyto navzájem si konkurující teorie dodnes určují směr mezinárodních výzkumů nemarxistické sociologie rodiny v oblasti výběru partnera a manželských vztahů.

Hlavním předmětem diskusí je hypotéza, postulovaná teorií homogamie, kladoucí do souvislosti podobnost jako podmínku výběru partnera a manželské spokojenosti. Problémem je, že homogamii, obecně definovanou jako rozsáhlou podobnost párů a manželských partnerů, musíme vždy chápat v souvislosti s určitými znaky. Diskusní stanoviska mezi stoupenci teorie podobnosti a zastánci teorie komplementarity jsou rozdílná především ve vymezení obsahu psychických znaků; ve vymezení sociálně kulturních znaků není mezi nimi zásadní rozdíl.

TEORIE PODOBNOSTI — ENDOGAMIE

Teorie podobnosti rozlišuje podobnost v psychických znacích, která je v literatuře označována jako *homogamie*, a podobnost v sociálně kulturních znacích (např. věková, stratifikační, rasová), označována jako *endogamie*. V tomto smyslu charakterizuje Merton (1964) endogamii jako kulturní podobnost partnerů, funkční manželskému a později rodinnému rolovému komunikačnímu systému.

Na teoretické úrovni jsou v sociologické literatuře diskutovány dvě navzájem si konkurující teze. Jedna tvrdí, že endogamie je funkcí příležitosti — tím je myšleno, že endogamie vzniká automaticky jako následek

nedostatečných příležitostí pro výběr nějak odlišného partnera, např. tehdy, jestliže je společnost, ve které se jedinec pohybuje, vzhledem k určitému znaku homogenní. Podle této teze měla by se stoupající mobilitou společnosti klesat míra endogamie. Z druhé teze je odvozováno protikladné tvrzení, vysvětlující endogamii z existujících normativních principů. Tato teze předpokládá větší pravděpodobnost výběru vhodného (tedy homogamního) partnera regionálním rozšířením „sňatkového trhu“, jinými slovy, pravděpodobnost výběru homogamního partnera je přímo úměrná stoupající mobilitě sňatkuschných jedinců. Téměř celé století se pokoušejí matematické a sociologové tyto teze v praxi ověřit nebo vyvrátit — zatím bez výsledku. Pouhé konstatování míry endogamie totiž samo o sobě neposkytuje hlubší informace.

V oblasti *věkové endogamie* je možnost empirického ověření o něco lepší. Výzkumy naznačily, že vrstevnické páry a páry s malým věkovým rozdílem byly v manželství lépe přizpůsobeny, byly spokojenější než páry s velkým věkovým rozdílem (Blood a Wolfe 1960). V jiných výzkumech však byly korelace tak slabé, že Locke (1951) své výsledky interpretoval tak, že přibližně stejný věk partnerů je sice žádoucí, ale celkově není nejdůležitějším faktorem manželské spokojenosti. Podobně i Goode (1956) upozorňoval na nebezpečí přecenění věkové proměnné v souvislosti s manželskou spokojeností.

Stratifikační (skupinová) endogamie ve smyslu příslušnosti partnerů ke stejné sociální vrstvě je v buržoazní společnosti většinou občanů vědomě dodržována, ale často se objevuje určitá diferenciacce podle pohlaví. V západní společnosti je běžné, že ženy si vybírají častěji partnera ze stejné nebo vyšší vrstvy, muži častěji než ženy si vyberou partnerku i z vrstvy nižší. Jinak řečeno, pravidlo stratifikační endogamie je přísněji dodržováno rodinou ženy než rodinou mužského partnera. Tuto tendenci vysvětluje *patrilinéární princip buržoazní společnosti*, kdy *status* muže určuje *status* celé rodiny. V tomto smyslu je při výběru partnera příslušnost ženy k nižší vrstvě společnosti tolerována, ale v opačném směru (příslušnost muže k nižší vrstvě) tolerance mizí. Příslušnost muže k určité sociální vrstvě určují kriteria povolání, vzdělání a příjmu. U ženy je ještě brán v úvahu sociální status jejího otce. Jackelová (1980) se domnívá, že ženami je stratifikační endogamie dodržována mnohem rigidněji než endogamie věková.

Pouhé zjištění stratifikační endogamie párů nevypovídá však nic o tom, zda je tato endogamie převážně funkcí příležitostí nebo výsledkem v lidském vědomí obsažené velmi účinné sociální normy. Nezodpovězená zůstává také otázka, do jaké míry ovlivňuje stratifikační endogamie stabilitu a úspěšnost manželství. Problémovost empirického uchopení je v tom, že stratifikační endogamie je pojem obsahující podobnost v mnoha znacích. Indikátory, určující příslušnost k sociální vrstvě, jsou spojeny s dalšími znaky, jako nárok na určitou životní úroveň, způsob života, duševní a kulturní zájmy, očekávání a postoje. Vzájemné prolínání a nejasnost proměnných působí v buržoazní sociologii rodiny nemalé problémy při vysvětlování závislosti.

TEORIE PODOBNOSTI — HOMOGAMIE

Teorie homogamie byla původně teorií volby partnera a teprve později byla aplikována na manželskou spokojenost. Tento pojem je v nemarxistické sociologii různě operacionalizován. Některými autory je homogamie chápána jako globální psychická podobnost, jiní ji chápali jako podobné, souhlasové hodnotové orientace a představy. Hypotézy, vycházející z teorie homogamie, precizuje Jackelová (1980) tímto způsobem:

1. Páry (manželské páry) jsou si více podobné než ne-páry, resp. jsou si podobnější, než by se podle teorie pravděpodobnosti mohlo očekávat.

2. Mezi podobností a pokrokem v procesu volby partnera existuje pozitivní vztah. Tato teze se rozpadá do dvou parciálních hypotéz:

a) čím jsou si partneři podobnější, tím hlubší je jejich vzájemná náklonnost,

b) čím déle vzájemný vztah trvá (čím pokročilejší je proces volby), tím větší je podobnost partnerů.

Ve většině výzkumů, pokoušejících se zjistit faktory manželské spokojenosti, zachází tento typ hypotézy ještě dále: Čím podobnější jsou partneři, tím větší je jejich manželská spokojenost. Hypotézy tohoto typu, vycházející z teorie homogamie, byly mnohokrát empiricky ověřovány, ale věda vlastně dodnes neví, jaký je směr vztahu mezi proměnnými. Stoupenci teorie homogamie vycházejí z přesvědčení, že homogamie je nutnou podmínkou procesu volby partnera, případně podmínkou spokojenosti v manželství. V jejich pojetí představuje podobnost partnerů zpravidla nezávisle proměnnou. Empirický výzkum může však opakovaně potvrdit pouze existenci korelace mezi podobností a volbou partnera, případně manželskou spokojeností, ale nemůže zjistit, zda hypotéza platí i v obráceném směru — čím spokojenější manželství, tím větší podobnost mezi partneři. Pouze podobnost, zjištěná na počátku procesu volby partnera, by mohla být jednoznačně interpretována jako nezávisle proměnná a trvání vztahu jako závisle proměnná. Jinak v matřimoniologii zůstává stále otevřená otázka, zda partneři pokračují ve vztahu proto, že si jsou ve svých osobnostních strukturách podobní, nebo zda se trváním vztahu podobnost a tím i spokojenost zvětšuje, nebo konečně zda spokojenost jako taková (ať je již vyvolána čímkoliv) způsobuje větší podobnost partnerů. Pravděpodobně se zde jedná o kruhové procesy v tom smyslu, že podobnost přispívá k trvání vztahu — a tím přímo nebo nepřímo k manželské spokojenosti — a spokojenost opět zpětně ovlivňuje podobnost a přizpůsobení osobností.

Přestože se marxistická sociologie rodiny teorií podobnosti zatím blíže nezabývá, byla v některých výzkumech mladých manželství i u nás konstatována souvislost mezi příslušností ke vzdělanostní skupině a manželskou spokojeností (Wynnyczuk 1975). Studie Prokopce, Dytrycha a Schüllera (1973), zkoumající rozvodové chování pražských manželských dvojic, prokázala souvislost mezi neúspěchem v manželství a příslušností partnerů k rodinám s odlišnými sociálně kulturními vzory chování. Na jev vzájemné podobnosti párů upozornil i výzkum mladých snoubenců (Nerudová 1982), provedený v letech 1982 až 1984. Prokázal podobnost snoubenky a jejího partnera v těchto charakteristikách: ve věku, dosažené úrovni

vzdělání, v ekonomických charakteristikách a ve vzdělanostní i sociální úrovni nejen mladých snoubenců, nýbrž i jejich orientačních rodin. Podobnost se projevila také v typu původní rodiny obou snoubenců, v hodnocení manželské spokojenosti jejich rodičovské generace, v sexuálním chování a v mezigeneračním rodinném chování matek a dcer.

Vraťme se však k problému, který jsme nadhodili na počátku našich úvah. Spočívá zjištěná stratifikační endogamie snoubeneckých párů na sociálních normách nebo vzniká jako doprovodný symptom demografických charakteristik? Domníváme se, že u mladých párů je endogamie odvozena z účinnosti sociálních norem, v individuálním i společenském vědomí stále přežívajících. S ohledem na nedostatek jednoznačných dat nemůže ani naše matematická zatím s určitostí odpovědět na otázku, do jaké míry přispívá endogamie k úspěšnosti manželství. Určitým vodítkem je zjištění manželské spokojenosti sledovaných párů po třech letech manželství. Jako spokojenější a stabilizovanější se jevíly manželské dvojice vykazující podobnost ve vyšším vzdělání a s lepším sociokulturním rodinným zázemím. Tato zjištění jsou však vzhledem k omezenému počtu opakovaně vyšetřených manželských párů nutně parciální.

Problém podobnosti při výběru partnera a souvislost mezi podobností a manželskou spokojeností se zdá být problémem transkulturním a jako takový by si zasloužil hlubší pozornosti i marxistické sociologie a matematické.

TEORIE KOMPLEMENTARITY

Teorii komplementarity (Need-Complementary-Theory) zformuloval v padesátých letech Winch (1967). Vychází z předpokladu, že zákonitost volby partnera neleží v podobnosti osobností, ale v určité protikladnosti partnerů. Podle něj je princip komplementarity obecným principem tvorby partnerských dvojic, protože každý člověk v podstatě hledá takový vztah k jinému člověku, který slibuje co největší gratifikace, odměny ve smyslu maximálního uspokojení vlastních potřeb. V manželství jako intimní skupině dvou lidí je tento princip obzvlášť významný.

Winch nezpochybňuje výsledky výzkumů vycházejících z teorie homogamie, ale chápe volbu partnera jako proces, ve kterém homogamie představuje teprve jakýsi předstupeň. Volbu vysvětluje tak, že jedinec si z okruhu libovolných osob předběžně vybírá podle principu zákona homogamie určitý počet osob a teprve z tohoto okruhu osob (field of eligible) provádí konečnou volbu partnera podle principu komplementarity.

Na rozdíl od teorie podobnosti, která se svým způsobem opírá o sociální determinaci člověka, navazuje teorie komplementarity na psychoanalytické pojetí člověka a jeho potřeb. Empirické ověření je tedy velmi problematické, protože argumentace, již teorie komplementarity používá, leží mimo hranice pro marxistickou sociologii legitimních postupů.

MOC A AUTORITA V MANŽELSKÉM VZTAHU

Problematika dominance a distribuce moci v rodinné jednotce se v současné nemarkxistické sociologii těší značnému zájmu. Buržoazní sociologie

rodiny často spojuje pojem „moc“ s teorií zdrojů (resource theory). Tvůrci této teorie Blood a Wolfe (1960) spojují proměnnou „moc rozhodovat“ s mimorodinnou statusovou pozicí muže a ženy. V manželském systému převažuje moc ve prospěch toho partnera, který do manželství přispívá většími zdroji. Zdroje definoval Wolfe jako jakoukoliv hodnotu, vlastnost, která může být druhým prospěšná. Mohou to být fyzické, emocionální, intelektové vlastnosti, majetek, pozice ve společnosti apod. V tomto smyslu definuje moc jako kompetenci rozhodovat ve vybraných situacích rodinného života.

Ve svých empirických výzkumech dokázali autoři výraznou souvislost mezi společenským statem muže (měřeno příjmem) a jeho legitimní mocí v rodině. Na základě empirického materiálu konstatovali, že mužova moc je nižší, jestliže manželka zastává ve společenské hierarchii stejnou nebo dokonce vyšší pozici než on. Mužova legitimní moc byla také nižší, jestliže žena dosáhla stejného nebo vyššího vzdělání nebo byla případně zaměstnána.

Většina empirických prací, zabývajících se dělbou moci v rodině, obecně potvrzuje platnost závěrů Blooda a Wolfeho. Ve všech byly zjištěny tyto souvislosti:

1. Moc rozhodovat v rodině pozitivně koreluje se sociálním statem partnerů (vzdělání, povolání, příjem).
2. Ženy výdělečně činné mimo rodinný systém mají více legitimní moci než ženy v domácnosti.
3. Statusové pozice manželských partnerů jsou v těsné souvislosti s dělbou moci v rodině — ve smyslu tezí teorie zdrojů.

Tato zjištění shrnul Scanzoni (cit. dle Held 1978) do teze, že každý empirický výzkum, ověřující platnost teorie zdrojů, poukazuje na souvislost mezi mimorodinným výkonem partnerů a mírou jejich autority v rodině.

Podobně jako problém vzájemné podobnosti je i otázka dynamiky a rozdělení moci mezi manželskými partnery jevem transkulturním. Pokud je však moc legitimována mimo rodinný systém, v sociálních poměrech společnosti, musíme k její analýze přistupovat s přihlédnutím ke společenskému systému, ve kterém je zakotvena.

Empirický výzkum ani teoretické práce marxistické sociologie se problematikou dělby moci doposud nezabývaly. Úvahy o tomto problému můžeme oprít pouze o empirická bádání a teoretické konstrukce buržoazní sociologie, která vychází z tradičního modelu patrilinéární rodiny. V našem výzkumu mladých snoubenců nebyla analýza mocenských poměrů přímým meritorním předmětem výzkumného zájmu. Šetření však naznačilo, že míra harmonie v původních rodinách mladých dvojic souvisela i s podílem na moci, rozhodování v rodinném systému. V harmonických rodinách byla silnější dominance a autorita otce spolu s vyšším podílem partnerského rozhodování, zatímco v méně harmonických rodinách byla v oblasti rozhodování výrazně dominantnější matka. Přitom ve všech srovnávaných skupinách, nezávisle na typu orientační rodiny, byla dospělými dětmi jako dominantní, rozhodující osoba označována častěji matka než otec.

Fakt častější dominance ženy v naší městské rodině bychom mohli pomocí teorie zdrojů vysvětlit jako důsledek emancipačního procesu, který umožnil ženám přístup k vyššímu vzdělání a v masovém měřítku začleně-

ní do pracovního procesu vně rodinného systému. Podle této teorie by byly jako dominantnější označovány ty ženy, které do rodiny přinášejí vyšší zdroje — tedy především ženy s vyšším vzděláním a vyšším příjmem. Tyto úvahy však nevysvětlují uspokojivě problém vyšší legitimní moci žen v socialistické rodině. Teorie zdrojů byla vypracována na základě dat vypovídajících o dynamice vztahů amerických manželských dvojic — tedy na základě studia sociálně a historicky odlišně podmíněné rodiny — a proto ji nelze jednoduše aplikovat na podmínky života socialistické rodiny.

O tom, jak je zakotvena dělba moci v rodinném systému socialistické společnosti, máme zatím velmi málo informací a empirického materiálu. Domníváme se však, že je třeba se tímto problémem také zabývat, protože by bylo chybou vyklidit pole buržoazní sociologie. Trvalá analýza dynamiky manželských vztahů by rozhodně měla také patřit k aktuálním a perspektivním úkolům marxistické sociologie rodiny.

LITERATURA

Blood R. O., Wolfe D. M.: *Husbands and wives: the dynamics of married living*. New York, The Free Press 1960.

Goode W. J.: *Women in divorce*. New York, The Free Press 1956.

Held T.: *Soziologie der ehelichen Machtverhältnisse*. Soziol. Texte 110. Darmstadt, Luchterhand 1978.

Jäckel U.: *Partnerwahl und Eheerfolg*. Sozialisation und Kommunikation, Bd. 9, Stuttgart, F. Enke Verlag 1980.

Locke H. J.: *Predicting adjustment in marriage: a comparison of a divorced and happily married group*. New York, Holt 1951.

Merton R. F.: *Intermarriage and the social structure, fact and theory*. In: *The Family: its structure and function*. New York, St. Martin's Press 1964.

Nerudová L.: *Připravenost na manželství u velmi mladých dvojic*. Kand. dis. práce, Brno, UJEP 1982.

Nerudová L.: *Manželský start nezletilých a starších snoubeneckých dvojic*. In: *Socialistický způsob života jako sociální realita*. Brno, UJEP 1982.

Nerudová L., Gbelcová E.: *Sociální determinanty vstupu do manželství u nezletilých partnerů*. Sborník přednášek ze semináře manž. poradců, Bratislava 1981.

Prokopec J., Dytrych Z., Schüller V.: *Rozvodové chování a manželský nesoulad*. Zprávy č. 31, Praha, VÚP 1973.

Terman L. M.: *Psychological factors in marital happiness*. New York, McGraw Hill 1938.

Winch R. F.: *Another look at the theory of complementary needs in mate selection*. J. of Marriage and Family, č. 4, 1967.

Wynnyczuk V.: *Mladá rodina v průmyslové oblasti*. Řada B, č. 65, Praha, ČVUPS 1975.

**PARTNERWAHL UND EHEERFOLG
AUE DER HOMOGAMIE-
UNDKOMPLEMENTARITÄTSTHEORIE SOWIE
DER MACHTVERHÄLTNISSE IN DER FAMILIE**

Der Beitrag befasst sich mit Partnerwahl, Eheerfolg und Machtverteilung zwischen den Ehepartnern, unter Einbeziehung von Postulaten der Homogamie-, Komplementaritäts- und der Ressourcentheorie. Es wird gefolgert, dass zwischen der Ähnlichkeit der Ehepartner und der Ehezufriedenheit ein Zusammenhang besteht, für dessen Richtung — ob die Ehepartner deshalb zufrieden sind, da sie einander ähnlich sind, oder umgekehrt — es aber noch keine wissenschaftliche Erklärung gibt. Es wurde festgestellt, dass die erwachsenen Kinder der gegenwärtigen städtischen Familie die Mutter als die entscheidende Person in der Familie wahrnehmen, doch konnte dieses soziale Phänomen mangels theoretischer und praktischer Arbeiten über die Machtverteilung in der Familie noch nicht theoretisch zufriedenstellend geklärt werden. Die im Artikel erwähnte Ressourcentheorie gilt für eine in unterschiedlichen sozialhistorischen Bedingungen lebende Population.

